

Ірина Тимошевська

кандидатка юридичних наук, асистентка кафедри цивільного процесу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (Харків, Україна)
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8703-4275>
coldsmell@gmail.com

УДК 347.9

УЧАСТЬ У СУДОВОМУ ПРОЦЕСІ ОРГАНІВ ТА ОСІБ, ЯКИМ ЗАКОНОМ НАДАНО ПРАВО ЗВЕРТАТИСЯ ДО СУДУ В ІНТЕРЕСАХ ІНШИХ ОСІБ, У СТРУКТУРІ ДОСТУПНОСТІ ПРАВОСУДДЯ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню поняття “доступність правосуддя” та інституту представництва як одному з основних елементів цього поняття.

Метою статті є аналіз поняття “доступність правосуддя” і визначення змісту та місця інституту представництва в цивільному процесі.

Розглянуто історичний шлях розвитку доступності правосуддя як фундаментальної суспільної та правової цінності, насамперед через призму доктринальних праць представників правових, економічних та історичних наук. На підставі аналізу напрацювань учених зроблено висновки щодо змісту цього поняття, його відмінності від принципів цивільного процесуального права.

Окрему увагу приділено рішенням Європейського суду з прав людини, які містять тлумачення ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, в якій закріплено право кожного при вирішенні спору щодо його прав та обов’язків на справедливий і відкритий розгляд протягом розумного строку незалежним і безстороннім судом, створеним відповідно до закону.

У розрізі доступності правосуддя проведено ґрунтовне дослідження інституту представництва в цивільному процесі, зокрема виокремлено основні підходи до визначення поняття “представництво у цивільному процесі”, та підсумовано, що інститут представництва й інститут участі у цивільному процесі органів та осіб, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб, мають певні особливості, а тому вони є самостійними інститутами, покликаними реалізовувати право на правничу допомогу особам, які цього потребують.

Зроблено ґрунтовні висновки про те, що правосуддя як форма здійснення прав і свобод людини та громадянина повинно здійснюватися через належні судові процедури, у зв’язку з чим абсолютного значення набувають гарантії прав осіб, які звертаються до суду за захистом своїх прав, свобод та інтересів. Однією з таких гарантій є, на думку авторки, інститут участі у цивільному процесі органів та осіб, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб. Як інститут

публічного спрямування його становлення і розвиток свідчить про те, що втручання державного механізму у вирішення приватноправових спорів не повинно суперечити диспозитивності та змагальності цивільного процесу, а також виходити за межі принципів правової держави і права сторін на розпорядження.

Ключові слова: правосуддя; доступність правосуддя; інститут представництва; право звертатися до суду в інтересах інших осіб.

Конституційне право кожного на судовий захист (ст. 55 Конституції України)¹ не може вважатися забезпеченим, якщо правосуддя залишається недоступним.

Дослідженню питань доступності правосуддя та інституту представництва в цивільному процесі присвятили увагу такі вчені, як Є. Васьковський, В. Комаров, Я. Розенберг, В. Семенов, В. Тертишніков, М. Шакарян та ін. Проте, на жаль, невирішеною та недослідженою залишається низка питань, які потребують додаткового опрацювання.

Метою дослідження є аналіз поняття “доступність правосуддя” і визначення змісту та місця інституту представництва в цивільному процесі.

Історично доступність правосуддя розглядалась як фундаментальна суспільна і правова цінність. Так, Є. Васьковський із цього приводу писав, що порядок судочинства повинен бути таким, щоб громадянин, який потребує захисту свого права, міг швидко й легко отримати його, і водночас, щоб суд, до якого громадянин звернувся, мав змогу без зайвої затрати праці задовольнити його вимоги. Чим менший і легший шлях від пред’явлення позову до судового рішення, тим процес є більш досконалим².

У радянські часи доступність правосуддя В. Семеновим була визначена як принцип забезпечення державою можливості заінтересованої особи звернутися в порядку, встановленому цивільним процесуальним законом, до суду за захистом прав та інтересів і відстоювати їх у судовому процесі³. Таку думку поділяють й інші автори: І. Решетнікова, В. Сидоренко, М. Штефан, В. Мамніцький, Р. Калістратова та ін.

Деякі автори вважають доступність європейським принципом, який великий за обсягом і має загальний характер та складається із таких елементів: право бути вислуханим; на підставі рівності сторін; із юридичним представництвом (юридичний професійний привілей); судом, створеним на підставі закону; судом, який діє безсторонньо, справедливо, незалежно у відповідній процедурі⁴.

¹ Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>> (дата звернення: 01.07.2020).

² Е. Васьковський, *Учебник гражданского процесса* (Зерцало 2003) 464.

³ В. Семенов, *Конституционные принципы гражданского судопроизводства* (Юрид лит 1982) 152.

⁴ Т. Нешатаева, ‘Суд и общепризнанные принципы и нормы международного права’ (2004) 3 *Вестник ВАС РФ* 124–40.

Доступність не можна прирівнювати до принципів цивільного процесуального права. Принципи – категорії об'єктивні, вони закріплені в законі та є специфічними правовими вимогами. Тобто кожний принцип має свій конкретний зміст, вимогу щодо порядку розгляду і вирішення цивільної справи. Доступність – це більш широке явище, яке проявляється у діяльності всіх інститутів цивільного судочинства, зокрема й у дотриманні його принципів⁵.

У зв'язку з цим слід зазначити про обґрунтованість позиції В. Комарова, який розглядає доступність правосуддя як одну з граней повноти судової влади⁶. Повнота судової влади як невід'ємна ознака правосуддя виявляється у тому, що в правовій державі правосуддя повинно бути доступним, інакше кажучи, всі громадяни повинні мати рівні можливості використовувати судовий захист своїх прав та охоронюваних законом інтересів⁷. Окрім цього, автор виділяє доступність як один з основних параметрів цивільного судочинства та зазначає, що вона стала міжнародним стандартом, оскільки здійснення основних прав людини і громадянина пов'язується з судовими процедурами, які не ускладнювали б, а полегшували б судовий захист⁸.

Щодо змісту доступності, то серед науковців також існують різні думки. Так, М. Шакар'ян визначала доступність правосуддя наявністю таких умов: гарантоване право на звернення до суду в чітко встановленому порядку, який не допускає суб'єктивізму при застосуванні закону; наближеність суду до населення; розумні судові витрати з правом бідного бути звільненим від них; розумні строки розгляду і вирішення цивільних справ; науково обґрунтовані нормативи навантаження суддів; простота і ясність процедури розгляду справи; гарантія юридичної допомоги (бідним – безоплатно)⁹.

Доступність правосуддя у юридичній літературі пов'язується із диференціацією судових процедур, зі спрощеними формами судочинства, а також з альтернативними методами вирішення спорів¹⁰.

⁵ В Комаров (ред), *Проблеми науки гражданского процессуального права* (Право 2002) 440.

⁶ Там само.

⁷ В Комаров, *Предмет гражданского процессуального права: текст лекций* (Юрид акад 1992) 45.

⁸ В Комаров, 'Конституционные параметры гражданского судопроизводства' в *Российский конституционализм и современные тенденции развития правовой системы: к 10-летию принятия Конституции РФ: сборник материалов международной научно-практической конференции, ч 1: Проблемы формирования конституционного государства и режима конституционализма в России* (Бел ГУ 2003) 36–9; В Комаров, 'К проблеме о конституционных основаниях гражданского судопроизводства' в *Современная доктрина гражданского, арбитражного процесса и исполнительного производства: теория и практика: сборник научных статей* (Юрид центр "Пресс" 2004) 91–108.

⁹ М Шакар'ян, 'Проблемы доступности и эффективности правосудия в судах общей юрисдикции' в *Проблемы доступности и эффективности правосудия в арбитражном и гражданском судопроизводстве: материалы Всероссийской научно-практической конференции* (Лиджист 2001) 61–9.

¹⁰ В Лебедев, *Становление и развитие судебной власти в Российской Федерации* (Рос акад правосудия 2000) 368.

Деякі автори право доступу до суду розуміють як складову права на судовий захист, а саме як процесуальну складову цього права, пов'язану з реалізацією права на судовий захист при зверненні до суду і під час судового розгляду¹¹.

На міжнародному рівні право на доступ до правосуддя було закріплено в ч. 1 ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права¹², в якій зазначено, що всі особи є рівними перед судами і трибуналами і, що кожен має право при визначенні його прав та обов'язків у будь-якому цивільному процесі на справедливий і прилюдний розгляд справи компетентним, незалежним і безстороннім судом, створеним на підставі закону¹³.

Для розкриття поняття “доступність правосуддя” у цивільних справах велике значення мають також рішення Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ), які містять тлумачення ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція)¹⁴, в якій закріплено право кожного при вирішенні спору щодо його прав та обов'язків на справедливий і відкритий розгляд протягом розумного строку незалежним і безстороннім судом, створеним відповідно до закону¹⁵. Так, ЄСПЛ у справі “Голдер проти Сполученого Королівства” відзначив, що право доступу до правосуддя є одним із невід'ємних складових права, гарантованого п. 1 ст. 6 Конвенції. Ця стаття визнає “право на суд”, де право доступу слід розуміти як можливість ініціювати судове провадження у цивільних справах, яке становить лише один з аспектів. До цього слід додати гарантії п. 1 ст. 6, які відносяться до організації та складу суду й до руху процесу¹⁶.

Проблема доступності правосуддя в аспекті реалізації права на справедливий судовий розгляд вперше була досліджена в дисертації Н. Сакари “Проблема доступності правосуддя у цивільних справах”. Вважаючи доступність правосуддя як певний стандарт, автор виділяє структурні елементи, які входять до поняття доступності правосуддя: “раціональна” юрисдикція суду, яка досягається зменшенням завдань, що не відносяться до здійснення правосуддя, наявністю альтернативних процедур; надання судового захисту не тільки правам та інтересам окремих осіб

¹¹ А Кожухарь, *Право на судебную защиту в исковом производстве* (Кишинев гос ун-т им Ленина 1989) 128; И Приходько, *Доступность правосудия в арбитражном и гражданском процессе: основные проблемы* (Изд дом Санкт-Петербург гос ун-та 2005) 672.

¹² Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text> (дата звернення: 02.07.2020).

¹³ *Права людини і професійні стандарти для юристів в документах міжнародних організацій* (Українсько-Американське бюро захисту прав людини 1996) 342.

¹⁴ Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text> (дата звернення: 01.07.2020).

¹⁵ Там само.

¹⁶ *Европейский суд по правам человека: избранные решения, т: 1* (НОРМА 2001) 856.

або держави, а й групі, невизначеному колу осіб; можливість судового представництва та участь у процесі прокурора, органів державної влади, органів місцевого самоврядування у випадках, які прямо передбачені законом із метою захисту інтересів держави або осіб, котрі за станом здоров'я чи з інших поважних причин не можуть захистити свої права; належна судова процедура, яка гарантує справедливий судовий розгляд; розумні строки розгляду цивільних справ; “право бідності”, тобто наявність механізму, що усуває перешкоду судових витрат при зверненні до суду незаможних верств населення¹⁷.

У структурі поняття “доступність правосуддя” потрібно виділити і такий елемент, як належне виконання судового рішення. Як зазначалося у літературі, процес захисту права після ухвалення рішення і набрання ним законної сили триває у формі виконавчого провадження, що становить прикінцеву стадію цивільного процесу. Примусове виконання судових рішень гарантує та завершує здійснення прав сторін, визнаних судом, і підтверджених ним обов'язків¹⁸.

На обґрунтування тези про те, що належне виконання судових рішень слід включати в зміст доступності правосуддя, можна послатись на рішення ЄСПЛ “Войтенко проти України”¹⁹. Заявник, Анатолій Павлович Войтенко, є громадянином України, народився у 1961 р., проживає в Україні у селі Нова Водолага Харківської області.

У вересні 1999 р. заявник залишив службу в армії. У зв'язку зі звільненням він отримав право на компенсацію за речове забезпечення та відшкодування витрат за проїзд. Оскільки ця компенсація не виплачувалася понад 3 місяці, заявник звернувся до Військового суду Донецького гарнізону з позовом до Донецького обласного військового комісаріату, вимагаючи повернення заборгованості.

12 січня 2000 р. суд задовольнив вимоги заявника та присудив йому 2 576,77 грн (близько 420 євро) компенсації за речове забезпечення та 128,77 грн (близько 20 євро) витрат на проїзд. Рішення суду не було оскаржене в касаційному порядку і, таким чином, набрало чинності 22 січня 2000 р. Виконавчі листи були направлені до відділу державної виконавчої служби Ворошилівського районного управління юстиції Донецької області, 16 березня 2000 р. було порушено виконавче провадження, і тільки 12 січня 2004 р. присуджені рішенням кошти були переведені на банківський рахунок заявника.

¹⁷ Н Сакара, *Проблема доступності правосуддя у цивільних справах* (Право 2010) 256.

¹⁸ В Комаров та В Баранкова, ‘Процесуальні питання, пов'язані з виконанням судових рішень’ в *Теорія та практика судової діяльності: науково-практичний посібник* (Атіка 2007) 624.

¹⁹ Войтенко проти України: рішення Європейського суду з прав людини від 29 червня 2004 р., заява № 18966/02 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_223#Text> (дата звернення: 03.07.2020).

Тривалість виконавчого провадження становила порушення вимоги “розумного строку”, передбаченої п. 1 ст. 6 Конвенції:

Кожен при вирішенні питання щодо його цивільних прав та обов’язків <...> має право на справедливий і відкритий розгляд упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, створеним відповідно до закону <...>²⁰.

Заявник вимагав 30 тис. доларів (24 963,28 євро) як компенсацію майнової і немайнової шкоди, а також 40 доларів (33,29 євро) за поштові витрати, пов’язані з провадженням у ЄСПЛ. У рішенні ЄСПЛ було зазначено, що держава-відповідач має сплатити заявникові суму, що становить 2 тис. євро на відшкодування немайнової шкоди та 33,29 євро – на відшкодування витрат, пов’язаних із провадженням у ЄСПЛ.

ЄСПЛ у цій справі повторно застосував практику (див. рішення у справі “Імобільяре Саффі проти Італії”²¹), згідно з якою ефективний доступ до ЄСПЛ у розумінні п. 1 ст. 6 Конвенції включає право на те, щоб рішення ЄСПЛ було виконане без невинуватених затримок²².

З огляду на наведене можна зробити висновок про те, що виконання судових рішень без невинуватених затримок є самостійним елементом доступності правосуддя як певного стандарту.

Доступність правосуддя, як зазначалося, безпосередньо пов’язана з правом кожної особи в порядку, встановленому законом, звернутися до суду за захистом своїх прав чи інтересів. Але не завжди особа може звернутися особисто до суду за захистом своїх порушених, невизнаних чи оспорюваних прав, свобод та інтересів. Перепоною можуть бути правова неграмотність особи, яка потребує судового захисту, її фізичний чи матеріальний стан, похилий вік або інші поважні причини. При наявності таких перепон повинна бути передбачена можливість надання правничої допомоги особам, які цього потребують.

У міжнародних документах, зокрема в Основних принципах, які стосуються юристів, прийнятих Восьмим Конгресом ООН з попередження злочинів і поведженню з правопорушниками (Гавана, 27 серпня – 7 вересня 1990 р.), наголошується, що адекватне забезпечення прав людини й основних свобод вимагає, щоб усі люди мали ефективну можливість користуватися правничою допомогою, а держава зобов’язана забезпечити ефективні процедури і гнучкі механізми ефективного і рівного доступу до такої допомоги. Особливу увагу слід приділяти правничій допомо-

²⁰ Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (н 14).

²¹ Імобільяре Саффі проти Італії. Рішення Європейського суду з прав людини від 28 липня 1999 р., заява № 22774/93 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_075#Text> (дата звернення: 03.07.2020).

²² Судова практика Європейського суду з прав людини: рішення щодо України (Праксіс 2005) 420.

зі бідним та іншим особам, які перебувають у несприятливих умовах, аби їм вони могли відстоювати свої права²³.

З огляду на вимоги щодо доступу до правничої допомоги, у ст. 59 Конституції України проголошено право кожного на правничу допомогу, а у випадках, передбачених законом, така допомога надається безоплатно. Кожен є вільним у виборі захисника своїх прав²⁴. Прикладом є рішення Конституційного Суду України (далі – КСУ) у справі за конституційним зверненням громадянина Голованя Ігоря Володимировича щодо офіційного тлумачення положень ст. 59 Конституції України (справа про право на правову допомогу)²⁵. У ньому зазначено, що правнича допомога є багатоаспектною, різною за змістом, обсягом і формами та може включати консультації, роз'яснення, складення позовів і звернень, довідок, заяв, скарг, здійснення представництва, зокрема в судах та інших державних органах, захист від обвинувачення тощо. Вибір форми та суб'єкта надання такої допомоги залежить від волі особи, яка бажає її отримати. При цьому у передбачених законом випадках, зокрема для захисту прав і свобод дітей, неповнолітніх батьків та для захисту від обвинувачення, відповідні державні органи, їх посадові та службові особи під час здійснення своїх повноважень зобов'язані забезпечити надання зазначеним особам необхідної правничої допомоги.

Право на правничу допомогу – це гарантована державою можливість кожної особи отримати таку допомогу в обсязі та формах, визначених нею, незалежно від характеру правовідносин особи з іншими суб'єктами права.

КСУ зазначає, що гарантування кожному права на правничу допомогу в контексті ч. 2 ст. 3, ст. 59 Конституції України покладає на державу відповідні обов'язки щодо забезпечення особи правничою допомогою належного рівня. Такі обов'язки обумовлюють необхідність визначення у законах України, інших правових актах порядку, умов і способів надання цієї допомоги. Проте не всі галузеві закони України, зокрема процесуальні кодекси, містять приписи, спрямовані на реалізацію такого права, що може призвести до обмеження чи звуження змісту та обсягу права кожного на правничу допомогу²⁶.

У розвиток конституційного положення щодо безоплатної правничої допомоги Закон України “Про безоплатну правову допомогу”²⁷, визначає

²³ Права людини і професійні стандарти для юристів в документах міжнародних організацій (п 11).

²⁴ Конституція України (п 1).

²⁵ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Голованя Ігоря Володимировича щодо офіційного тлумачення положень статті 59 Конституції України (справа про право на правову допомогу) від 30 вересня 2009 р. № 1-23/2009 (дата звернення: 03.07.2020).

²⁶ ‘Право на правову допомогу’ (Конституційний Суд України) <<http://ccu.gov.ua/storinka-knygy/4310-pravo-na-pravovu-dopomogu>> (дата звернення: 03.07.2020).

²⁷ Про безоплатну правову допомогу: Закон України від 2 червня 2011 р. № 3460-VI <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-17#Text>> (дата звернення: 03.07.2020).

зміст права на безоплатну правничу допомогу, порядок реалізації цього права, підстави та порядок надання і державні гарантії безоплатної правничої допомоги.

У зв'язку з цим процесуальний інститут участі у цивільному процесі органів та осіб, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб, повинен розглядатися не разом з інститутом судового представництва, а як самостійний елемент доступності правосуддя. При цьому, на думку деяких учених, прокурора не слід відносити до суб'єктів ст. 56 Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України)²⁸. Так, С. Фурса, аналізуючи правове та процесуальне становище прокурора в цивільному судочинстві, зазначила, що відповідно до загальних завдань органів прокуратури та конституційних принципів здійснення правосуддя, необхідно враховувати позицію, що прокурор є таким самим представником, як і інші представники, що здійснюють представництво на підставі закону²⁹. Це питання ускладнилося ще й тим, що в Конституцію України були внесені зміни Законом України “Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)”³⁰, якими розділ VII “Прокуратура” було виключено.

Чи можна вважати інститут участі у цивільному процесі органів та осіб, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб, різновидом представництва в суді? Для з'ясування цього питання потрібно розглянути сутність представництва в суді.

Відсутність поняття “представництво” у загальній теорії права та в окремих галузях права, крім цивільного, багатозначність цього слова в повсякденному слововживанні обумовило неоднозначність визначення його змісту.

Деякі автори вважають, що представництво у цивільному процесі – це процесуальна діяльність особи (представника, повіреного), спрямована на захист суб'єктивних прав та охоронюваних законом інтересів інших осіб, які беруть участь у справі, державних і громадських інтересів, а також діяльність, покликана сприяти судові у всебічному, повному й об'єктивному з'ясуванні обставин справи, в ухваленні законного й обґрунтованого рішення³¹.

²⁸ Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18 березня 2004 р. № 1618-IV <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>> (дата звернення: 03.07.2020).

²⁹ С. Фурса, “Теоретичні аспекти правового та процесуального становища прокурора в цивільному процесі” (1998) 12 Право України 67–70.

³⁰ Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя): Закон України від 2 червня 2016 р. № 1401-VIII <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1401-19#Text>> (дата звернення: 03.07.2020).

³¹ М. Руденко та В. Глаговський, “Представництво прокуратурою інтересів громадянина або держави в суді (теоретичний і практичний аспекти)” (1997) 11 Право України 59–63; М. Штефан, *Цивільне процесуальне право України: академічний курс: підручник* (Ін Юре 2005) 624; Т. Дунас та М. Руденко, *Прокурор у цивільному процесі України: сутність, завдання, повноваження: навчальний та науково-практичний посібник* (Харків юридичний 2006) 340.

Інші вчені під представництвом у суді розуміють не процесуальну діяльність, а правовідношення, з огляду на яке одна особа (представник) здійснює в суді у межах наданих йому повноважень процесуальні дії від імені та в інтересах іншої особи з метою надання юридичної допомоги при розгляді цивільної справи та здійснення захисту суб'єктивних прав і охоронюваних законом інтересів³². Така думка, на наше переконання, є правильною, оскільки за допомогою правовідносин стає можливим розкрити ефективність права в його нерозривному зв'язку з суспільними відносинами, які воно регулює, а також сутність представництва в суді.

Значення інститутів представництва в суді й участі органів та осіб щодо захисту інтересів інших осіб у випадках, передбачених законом для доступності судового захисту, можна визначити через соціальні функції цих інститутів, які визначаються через їхні цілі та завдання. Із цього питання у літературі відсутня єдина думка. Так, В. Тертишніков вважає, що значення судового представництва визначається його двома головними цілями: надання юридичної допомоги громадянам та організаціям при розгляді й вирішенні цивільних справ у суді та надання допомоги суду у встановленні дійсних прав й обов'язків сторін та інших осіб, які беруть участь у справі³³.

На думку Д. Чечота, ціллю судового представництва є: а) захист у суді інтересів сторін і третіх осіб у тих випадках, коли сторона чи третя особа позбавлені можливості особисто вести справу; б) захист інтересів сторін та допомога сторонам і третім особам у тих випадках, коли вони за цією допомогою та захистом спеціально звертаються до представника; в) допомога суду у здійсненні правосуддя у цивільних справах³⁴.

І. Павлусик виділяє основні й похідні цілі процесуального представництва. Основними цілями, на думку автора, є захист прав та інтересів осіб, які беруть участь у справі, та (або) реалізація процесуальних прав та обов'язків учасників процесу, а похідними – сприяння суду в здійсненні правосуддя, попередження порушень процесуальних прав особи, яку представляють, і досягнення найбільш сприятливого результату для неї³⁵.

Перед процесуальними представниками, як вбачає Я. Розенберг, стоять такі завдання: здійснення від імені та в інтересах особи, яку вони представляють, процесуальних дій; надання кваліфікованої допомоги особі, яку вони представляють, при здійсненні ним процесуальних дій; сприяння здійсненню правосуддя у цивільних справах³⁶.

³² В Комаров (ред), *Цивільне процесуальне право України: підручник* (Право 1999) 592.

³³ В Тертишніков, *Цивільний процес України: навчальний посібник* (ФОП Вапнярчук Н М 2006) 576.

³⁴ Д Чечот, *Избранные труды по гражданскому процессу* (Новиков Е сост, Изд дом С-Пб гос ун-та 2005) 616.

³⁵ І Павлунік, 'Представництво в цивільному процесі України' (автореф дис канд юрид наук, 2002) 20.

³⁶ Я Розенберг, *Представительство по гражданским делам в суде и арбитраже* (Зинатне 1981) 148.

Ціллю участі у справі органів та осіб, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб, як вважає М. Шакарян, є захист суспільних і державних інтересів, суб'єктивних прав та охоронюваних інтересів інших осіб – громадян та організацій³⁷.

Таким чином, інститут представництва й інститут участі у цивільному процесі органів та осіб, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб, мають певні особливості, а тому вони є самостійними інститутами, які покликані реалізовувати право на правничу допомогу особам, які цього потребують. Так, представник у суді, як зазначалося, перебуває у цивільних правовідносинах зі стороною в процесі, пов'язаний волею особи, яку представляє, і не може бути проти інтересів довірителя, діє від імені особи, яку представляє. Органи та особи, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб у випадках, визначених законом, діють від свого імені, самостійно висловлюють свою точку зору щодо справи і не пов'язані з позицією особи, яку вони представляють. Оскільки закон не зобов'язує цих суб'єктів погоджувати свою позицію з волею сторони, а тому можливі протиріччя між їхньою думкою і думкою сторони. Відносинами, характерними для договору доручення, зазначені органи зі стороною в процесі не пов'язані, а тому у них значно ширший обсяг повноважень і передбачені певні форми їхньої реалізації.

У правовідносинах представництва, наприклад, розрізняють зовнішні відносини, які виникають у представника із судом, і внутрішні відносини – між представником та особою, яка представляє. Перші регулюються нормами цивільного процесуального права і є тільки процесуальними (наприклад, статті 58–64 ЦПК України). У внутрішніх відносинах представництва розрізняють як процесуальні (наприклад, правовідносини з оформлення повноважень представника, ст. 64 ЦПК України), так і матеріально-правові відносини, які виникають на основі цивільно-правових договорів (статті 237–250 Цивільного кодексу України³⁸). Між органами та особами, які захищають інтереси інших осіб, і судом існують тільки зовнішні відносини, які мають виключно процесуальний характер.

Таким чином, інститут участі у цивільному процесі органів та осіб, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб, є самостійним інститутом цивільного процесуального права, покликаним реалізовувати право на правничу допомогу особам, які цього потребують з метою захисту їхніх прав, свобод та інтересів, або державних чи суспільних інтересів.

³⁷ М Шакарян (ред), *Гражданское процессуальное право: учебник* (ТК Велби, Проспект 2005) 590.

³⁸ Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>> (дата звернення: 01.07.2020).

В юридичній літературі в контексті доступності правосуддя дискутується питання щодо меж участі у цивільному процесі органів та осіб, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб. Так, на думку І. Приходько, участь цих суб'єктів у цивільному процесі потребує подальшого обмеження, обґрунтовуючи це тим, що вони в цивільному судочинстві не повинні підміняти собою адвоката, юридичного представника сторони, і навіть у тих випадках, коли позов пред'являється на захист інтересів держави. Забезпечення інтересів громадян, які не можуть самостійно звертатися до суду внаслідок віку, стану здоров'я, недієздатності й інших поважних причин, потрібно здійснювати через розвиток доступної юридичної допомоги і створення юридичних служб в органах опіки та піклування³⁹.

Є й інша точка зору щодо меж участі в цивільному процесі органів та осіб, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб, зокрема, участь цих суб'єктів у цивільному судочинстві не повинна обмежуватися, оскільки вона сприяє підвищенню доступності й ефективності правосуддя. Із цього приводу М. Шакар'ян писала, що в сучасних умовах, коли держава не може забезпечити реалізацію конституційного положення про право кожного на отримання кваліфікованої юридичної допомоги, в передбачених законом випадках – безоплатно, участь цих суб'єктів виправдана⁴⁰.

Висновки. Отже, правосуддя як форма здійснення прав та свобод людини і громадянина повинна здійснюватися через належні судові процедури, у зв'язку з чим абсолютного значення набувають гарантії прав осіб, які звертаються до суду за захистом своїх прав, свобод та інтересів. Однією із таких гарантій є інститут участі у цивільному процесі органів та осіб, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб. Як інститут публічного спрямування його становлення і розвиток свідчить про те, що втручання державного механізму у вирішення приватноправових спорів не повинно суперечити диспозитивності та змагальності цивільного процесу, а також виходити за межі принципів правової держави і права сторін на розпорядження.

³⁹ Приходько (н 11) 672.

⁴⁰ Шакар'ян (н 37) 93.

REFERENCES

Bibliography

Authored books

1. Dunas T ta Rudenko M, *Prokuror u tsyvilnomu protsesi Ukrainy: sutnist, zavdannia, povnovazhennia: navchalnyi ta naukovo-praktychnyi posibnyk [Public Prosecutor in Civil Procedure of Ukraine: Main Role, Objectives, Powers: Reference Book for Study, Practice and Science]* (Kharkiv yurydychnyi 2006) (in Ukrainian).
2. Komarov V, *Predmet tsyvilnoho protsesualnoho prava: tekst leksii [Subject of Civil Procedure Law: Lecture Texts]* (Iuryd Akad 1992) (in Ukrainian).
3. Kozhuhar' A, *Pravo na sudebnuju zashhitu v iskovom proizvodstve [Right to Judicial Protection in Adversary Proceeding]* (Kishinev gos un-t im Lenina 1989) (in Russian).
4. Lebedev V, *Stanovlenie i razvitie sudebnoj vlasti v Rossijskoj Federacii [Establishment and Development of the Judiciary in the Russian Federation]* (Ros akad pravosudija 2000) (in Russian).
5. Prihod'ko I, *Dostupnost' pravosudija v arbitrazhnom i grazhdanskom processe: osnovnye problemy [Access to Justice in Arbitration and Civil Procedure: Major Challenge]* (Izd dom Sankt-Peterburg gos un-ta 2005) (in Russian).
6. Rozenberg Ja, *Predstavitel'stvo po grazhdanskim delam v sude i arbitrazhe [Representation in Civil Cases in Court and Arbitration Tribunal]* (Zinatne 1981) (in Russian).
7. Sakara N, *Problema dostupnosti pravosuddia u tsyvilnykh spravakh [The Problem of Access to Justice in Civil Cases]* (Pravo 2010) (in Ukrainian).
8. Semenov V, *Konstitucionnye principy grazhdanskogo sudoproizvodstva [Constitutional Principles of Civil Court Procedure]* (Jurid lit 1982) (in Russian).
9. Shtefan M, *Tsyvilne protsesualne pravo Ukrainy: akademichnyi kurs: pidruchnyk [Civil Procedure Law of Ukraine: Academic Course: Textbook]* (In Yure 2005) (in Ukrainian).
10. Tertyshnikov V, *Tsyvilnyi protses Ukrainy: navchalnyi posibnyk [Civil Procedure in Ukraine: Study Guide]* (FOP Vapniarchuk N M 2006) (in Ukrainian).
11. Vas'kovskij E, *Uchebnik grazhdanskogo processa [Textbook of Civil Procedure]* (Zercalo 2003) (in Russian).

Edited books

12. Chechot D, *Izbrannye trudy po grazhdanskomu processu [Selected Works on Civil Procedure]* (Novikov E sost, Izd dom S-Pb gos un-ta 2005) (in Russian).
13. *Evropejskij sud po pravam cheloveka: Izbrannye reshenija [European Court of Human Rights: Selected Judgments]*, t 1 (NORMA 2001) (in Russian).
14. Komarov V (red), *Problemy nauki grazhdanskogo processual'nogo prava [Issues of the Science of Civil Procedure Law]* (Pravo 2002) (in Russian).
15. Komarov V (red), *Tsyvilne protsesualne pravo Ukrainy: pidruchnyk [Civil Procedure Law of Ukraine: Textbook]* (Pravo 1999) (in Ukrainian).
16. Komarov V ta Barankova V, 'Protseualni pytannia, pov'iazani z vykonanniam sudovykh rishen' [Procedural Issues Related to Execution of Judgments'] v *Teoriia ta praktyka sudovoi diialnosti: naukovo-praktychnyi posibnyk [Theory and Practice of Judicial Activity: Scientific and Practical Reference Book]* (Atika 2007) (in Ukrainian).
17. *Prava liudyny i profesiini standarty dlia yurystiv v dokumentakh mizhnarodnykh orhanizatsii [Human Rights and Professional Standards for Lawyers in the Documents of International Organizations]* (Ukrainsko-Amerykanske biuro zakhystu prav liudyny 1996) (in Ukrainian).
18. Shakarjan M (red), *Grazhdanskoe processual'noe pravo: uchebnik [Civil Procedure Law: Textbook]* (TK Velbi, Prospekt 2005) (in Russian).

Ірина Тимошевська

19. *Sudova praktyka Yevropeiskoho sudu z prav liudyny: rishennia shchodo Ukrainy* [Case Law of the European Court of Human Rights: Judgments Regarding Ukraine] (Praksis 2005) (in Ukrainian).

Journal articles

20. Fursa S, 'Teoretychni aspekty pravovoho ta protsesualnogo stanovyscha prokurora v tsyvilnomu protsesi' ['Theoretical Aspects of Public Prosecutor's Legal and Procedural Position in Civil Procedure'] (1998) 12 *Pravo Ukrainy* 67–70 (in Ukrainian).
21. Neshataeva T, 'Sud i obshhepriznannye principy i normy mezhdunarodnogo prava' ['The Court and Generally Accepted Principles and Rules of International Law'] (2004) 3 *Vesnik VAS RF* 124–40 (in Russian).
22. Rudenko M ta Hlahovskyi V, 'Predstavnytstvo prokuraturoiu interesiv hromadianyna abo derzhavy v sudi (teoretychnyi i praktychnyi aspekty)' ['Representation of the Interests of a Citizen or the State by the Public Prosecutor's Office in Court (Theoretical and Practical Aspects)'] (1997) 11 *Pravo Ukrainy* 59–63 (in Ukrainian).

Conference papers

23. Komarov V, 'K probleme o konstitucionnykh osnovaniyakh grazhdanskogo sudoproizvodstva' ['On the Issue of the Constitutional Fundamentals of Civil Court Procedure'] v *Sovremennaja doktrina grazhdanskogo, arbitrazhnogo processa i ispolnitel'nogo proizvodstva: teoriya i praktika: sbortik naucnykh statej* [Modern Doctrine of Civil, Arbitration Procedure and Enforcement Proceedings: Theory and Practice: Collected Scientific Articles] (Jurid centr "Press" 2004) 91–108 (in Russian).
24. Komarov V, 'Konstitucionnye parametry grazhdanskogo sudoproizvodstva' ['Constitutional Parameters of Civil Court Procedure'] v *Rossiiskij konstitucionalizm i sovremennye tendencii razvitiya pravovoj sistemy: k 10-letiju prinjatija Konstitucii RF: sbortik materialov mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskoy konferentsii* [Russian Constitutionalism and Current Trends in the Legal System Development: to the 10th Anniversary of Adoption of the Constitution of the Russian Federation: Collected Materials of the International Scientific and Practical Conference], ch 1: *Problemy formirovaniya konstitucionnogo gosudarstva i rezhima konstitucionalizma v Rossii* [Issues of Forming the Constitutional State and the Constitutionalism Regime in Russia] (Bel GU 2003) 36–9 (in Russian).
25. Shakarjan M, 'Problemy dostupnosti i jeffektivnosti pravosudija v sudah obshhej jurisdikcii' ['Issues of Access to and Efficiency of Justice in General Jurisdiction Courts'] v *Problemy dostupnosti i jeffektivnosti pravosudija v arbitrazhnom i grazhdanskom sudoproizvodstve: materialy Vserosijskoj nauchno-prakticheskoy konferentsii* [Issues of Access to and Efficiency of Justice in Arbitration and Civil Court Procedure: Materials of the All-Russian Scientific and Practical Conference] (Lidzhist 2001) 61–9 (in Russian).

Theses

26. Pavlunyk I, 'Predstavnytstvo v tsyvilnomu protsesi Ukrainy' ['Representation in Civil Procedure of Ukraine'] (avtoref dys kand yuryd nauk, 2002) (in Ukrainian).

Websites

27. 'Pravo na pravovu dopomohu' ['Right to Legal Aid'] (*Konstytutsiyni Sud Ukrainy*) <<http://ccu.gov.ua/storinka-knygy/4310-pravo-na-pravovu-dopomogu>> (accessed: 06.07.2020) (in Ukrainian).

Iryna Tymoshevska

PARTICIPATION IN LITIGATION BY BODIES AND PERSONS ENTITLED
BY LAW TO RESORT TO COURT IN THE INTERESTS OF OTHER
PERSONS IN THE STRUCTURE OF ACCESS TO JUSTICE

ABSTRACT. The article focuses on the study of the concept “access to justice” and the institution of representation as one of the key elements of this concept.

The purpose of the article is to analyze the concept “access to justice” and determine the essence and place of the institution of representation in civil litigation.

The author reviews the historical path of development of access to justice as a fundamental social and legal value, primarily, through the prism of doctrinal works by representatives of legal, economic and historical sciences. Resting upon an analysis of scientific developments, the author draws conclusions regarding the essence of this concept and its difference from the principles of civil procedure law.

Special focus is given to the judgments of the European Court of Human Rights which contain an interpretation of article 6 of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms enshrining the right of everyone to a fair and open trial regarding a dispute concerning his/her rights and obligations, by an independent and impartial court established in accordance with law and within a reasonable time.

In the context of access to justice, the author makes a thorough study of the institution of representation in civil litigation, particularly, identifies main approaches to the definition of “representation in civil litigation” and concludes that the institution of representation and the institution of participation in civil litigation by bodies and persons who are entitled by law to go to court in the interests of others have certain specific characteristics, and thus they are stand-alone institutions designated to implement the right to legal assistance to those who need it.

At the end of the study, the author makes solid conclusions that justice, as a form of exercising human and civil rights and freedoms, should be carried out via appropriate court procedures, and therefore the guarantees of the rights of persons who go to court for the protection of their rights, freedoms and interests are of absolute importance. The author believes that one of these guarantees is the institution of participation in civil litigation by bodies and persons who are entitled by law to resort to court in the interests of other persons. As a publicly oriented institution, its establishment and development indicates that intervention of the State mechanism in the settlement of disputes under private law should not contradict the discretionary and adversary nature of civil litigation, and should not go beyond the principles of the rule-of-law State and the discretionary right of the parties.

KEYWORDS: justice; access to justice; institution of representation; right to resort to court in the interests of others.